

УДК 343.13

DOI 10.33244/2617-4154.3(16).2024.328-334

С. О. Яцюк,

аспірант,

Державний податковий університет

e-mail: yatsukserhg@gmail.com

ORCID ID 0009-0007-3235-497X

ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ ТА МІСЦЕ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

У статті досліджуються поняття, значення та місце запобіжних заходів у системі заходів процесуального примусу в кримінальному процесі України. Наголошено, що діяльність органів розслідування, прокуратури і суду не буде ефективною, якщо не охоплюватиме різноманітних засобів впливу на поведінку учасників кримінального провадження. Ці державні органи повинні мати більше можливостей для контролювання поведінки певних осіб та фактичного обмеження їхніх конституційних прав і свобод. Детальне вивчення запобіжних заходів як інструменту примусу показує, що вони мають самостійну мету і значний превентивний характер, але їх застосування супроводжується певними труднощами. У кримінальному провадженні запобіжні заходи забезпечують бажаний перебіг, зміст і умови процесу, попереджаючи неналежні дії підозрюваних або обвинувачених.

Вказано, що правовий режим воєнного стану вимагає спеціального підходу до забезпечення відповідної поведінки осіб, які підозрюються у скоєнні кримінального правопорушення. Для оптимального застосування запобіжних заходів щодо підозрюваних виникає нагальна потреба привести кримінально-правові норми у відповідність до сучасних реалій, з урахуванням перебігу бойових дій і стану територій, що опинилися під окупацією, де можуть перебувати підозрювані. Ці чинники підкреслюють актуальність проблеми в суспільстві та необхідність її детального аналізу й уваги на практиці.

Конкретизовано, що винятковий механізм відміни запобіжного заходу з метою, щоб особа пройшла військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, встановлює, що клопотання підозрюваного або обвинуваченого повинно бути адресовано прокурору, який має право (але не зобов'язаний) направити звернення до слідчого судді або суду з клопотанням щодо скасування запобіжного заходу. Цей механізм може охоплювати як тримання під вартою (за умови, що описана в частині 1 статті 616 КПК України), так і інші запобіжні заходи (згідно з положеннями частини 4 статті 616 КПК України).

Зроблено висновок, що в умовах воєнного стану законодавством визначено спеціальний порядок призначення, зміни та скасування запобіжних заходів. Відповідно до визначеного

законодавцем порядку встановлена можливість заміни запобіжного заходу з застави на особисте зобов'язання або, для прикладу, з домашнього арешту на особисте зобов'язання. Особиста порука могла б стати перспективним запобіжним заходом у справах про колаборацію, проте відповідно до чинного законодавства, для таких осіб застосовується тримання під вартою – найсуворіший із наведених вище заходів, який має свої переваги та недоліки, але в певному сенсі є більш ефективним.

Ключові слова: запобіжний захід, заходи процесуального примусу, кримінальне провадження, досудове розслідування, воєнний стан.

Діяльність органів розслідування, прокуратури і суду не буде ефективною, якщо не охоплюватиме різноманітних засобів впливу на поведінку учасників кримінального провадження. Ці державні органи повинні мати більше можливостей для контролювання поведінки певних осіб та фактичного обмеження їхніх конституційних прав і свобод. Детальне вивчення запобіжних заходів як інструменту примусу показує, що вони мають самостійну мету і значний превентивний характер, але їх застосування супроводжується певними труднощами. У кримінальному провадженні запобіжні заходи забезпечують бажаний перебіг, зміст і умови процесу, попереджаючи неналежні дії підозрюваних або обвинувачених.

Правовий режим воєнного стану вимагає спеціального підходу до забезпечення відповідної поведінки осіб, які підозрюються у скоєнні кримінального правопорушення. Для оптимального застосування запобіжних заходів щодо підозрюваних виникає нагальна потреба привести кримінально-правові норми у відповідність до сучасних реалій, з урахуванням перебігу бойових дій і стану територій, що опинилися під окупацією, де можуть перебувати підозрювані. Ці чинники підкреслюють актуальність проблеми в суспільстві та необхідність її детального аналізу й уваги на практиці.

Науковці та практики, такі як О. А. Банчук, І. В. Глов'юк, Ю. М. Грошевий, М. І. Дерев'янок, О. М. Дроздов, В. А. Завтур, Л. М. Лобойко, Н.А. Лугіна, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков, М. А. Погорецький, В. Р. Михайленко, В. В. Рогальська, Г. К. Тетерятник, Т. Г. Фомина, О. Г. Шило та інші, вже досліджували деякі аспекти застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану. Проте законодавство, що визначає порядок зміни та скасування запобіжних заходів для осіб, що проходять військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, а також у разі співпраці з ворогом під час окупації, потребує системного аналізу.

Як визначає І. М. Проць, «запобіжні заходи – це заходи процесуального примусу, передбачені кримінальним процесуальним законодавством, які тимчасово обмежують права і свободи підозрюваного (обвинуваченого) з метою забезпечення його належної процесуальної поведінки» [1, с. 382]. Якщо слідчий вважає, що підозрюваний або обвинувачений може не виконати своїх процесуальних обов'язків або перешкоджати розслідуванню, він звертається до слідчого судді з проханням застосувати запобіжний захід.

Запобіжний захід не є покаранням, а лише заходом для забезпечення кримінального провадження. Типовий порядок дій слідчого судді під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу є такий:

1. Потрібно здійснити перевірку, чи обґрунтовано особі повідомили про підозру.
2. Здійснити оцінку прогнозованих ризиків, що особа не буде виконувати покладені на неї обов'язки.
3. Взяти до уваги всі факти, відображені в матеріалах провадження.
4. Винести обґрунтовану ухвалу щодо:
  - призначити запобіжний захід, про який клопоче прокурор;
  - ухвалити відмову в його застосуванні;
  - призначити застосування менш суворого запобіжного заходу [2, с. 154].

Статтею 176 Кримінального процесуального кодексу України визначено вичерпний перелік запобіжних заходів (за принципом від менш суворого до більш суворого). До них належать: особисте зобов'язання; особиста порука; застава (як самостійний запобіжний захід); домашній арешт (з визначеним часом його застосування); тримання під вартою [3].

У зв'язку з війною були внесені зміни до КПК України, зокрема до статті 176, яка була доповнена частиною 6. Згідно із Законом України від 14 квітня 2022 року [4], який стосується удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та застосування запобіжних заходів за злочини проти основ національної та громадської безпеки, до Кримінального кодексу України було введено статтю 111-2 про пособництво державі-агресору [5]. Під час дії воєнного стану особам, які підозрюються чи обвинувачуються у колабораційній діяльності (злочині, зазначеному у статті 111-1 КК України), як запобіжний захід може застосовуватися лише тримання під вартою.

Є. Письменський указує на те, що явище співпраці з ворогом серед громадян, що проживають на окупованій території, можна розглядати в широкому і вузькому контекстах. У широкому розумінні колабораціонізм являє собою комплекс взаємовідносин у всіх сферах життя між окупантом та місцевим населенням. Такі взаємини можуть відбуватися на різних рівнях, від побутового та особисто-інтимного до ідеологічного та воєнного, що передбачає всі види соціальної відповідальності. «На окупованій території сучасної України колабораціонізм проявляється в дуже широкому діапазоні – від культурно-освітнього рівня до політичної та воєнної співпраці», – резюмує автор [6, с. 87].

Зрозуміло, що чим довше триває окупація, тим більше людей змушені йти на співпрацю з окупаційними силами. Людям, які залишилися на окупованих територіях, необхідно пристосовуватися до умов ворога, оскільки жити у страху без нормального функціонування, праці чи навчання не кожен зможе. Отже, доводиться співіснувати з ворогом на одній території.

А. Бондаренко, Н. Лугіна, С. Лугін у своїй науковій праці відмічають, що така співпраця має бути процесуально оцінена [7, с. 231]. Наприклад, у ЄДРСР був випадок, коли підозрювана надавала допомогу окупантам на побутовому рівні, такі як приготування їжі, надання гаража для зберігання продовольчих матеріалів та палива. Проте ці дії

мали систематичний та тривалий характер. Суд врахував мету злочину – надання допомоги представникам збройних сил РФ – а також мотиви, які спонукали до цих злочинних дій, такі як підтримка та виправдання рішень і дій РФ, спрямованих на агресію проти України [8]. Тому в цьому випадку кваліфікація їхніх дій як колабораційна діяльність за ч. 4 ст. 111-1 КК України є правильною. Таких прикладів можна навести багато, що підкреслює реалії сьогодення.

Згідно з частиною 6 статті 616 Кримінального процесуального кодексу України у місцях, де ведуться активні бойові дії, слідчий суддя чи суд можуть розглянути клопотання підозрюваного або обвинуваченого про зміну запобіжного заходу з домашнього арешту на особисте зобов'язання. Водночас, відповідно до статті 201 Кримінального процесуального кодексу України, слідчий суддя чи суд зобов'язані розглянути такі клопотання, але згідно з частиною 6 статті 616 КПК України це є правом слідчого судді чи суду [3]. Зазначимо, що можливість зміни запобіжного заходу передбачена лише в зонах, де ведуться активні бойові дії, а не на всій території України.

Скасованими можуть бути не лише найсуворіші запобіжні заходи, що передбачено ч. 4 ст. 616 КПК України. Підозрюваний або обвинувачений можуть клопотати перед прокурором про те, щоб був скасований запобіжний захід з метою проходження військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період. Після цього прокурор може зробити звернення до слідчого судді або суду, що веде кримінальне провадження, з відповідним клопотанням. Цей порядок свідчить про те, що в умовах воєнного стану законодавець встановив особливий механізм зміни та скасування запобіжних заходів. Зокрема, передбачено можливість зміни запобіжного заходу з застави на особисте зобов'язання або з домашнього арешту на особисте зобов'язання. Водночас привертають увагу недоліки у визначенні підстав, за яких слідчий суддя або суд може скасувати запобіжний захід згідно з частиною 2 статті 616 Кримінального процесуального кодексу, особливо у випадках, коли вони визначені неоднозначно. Інтерес до цього питання також зумовлений тим, що законодавець використовує чітке визначення та оцінний термін «за наявності достатніх підстав».

Важливою особливістю є винятковий механізм відміни запобіжного заходу з метою, щоб особа пройшла військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період встановлює, що клопотання підозрюваного або обвинуваченого повинно бути адресовано прокурору, який має право (але не зобов'язаний) направити звернення до слідчого судді або суду з клопотанням щодо скасування запобіжного заходу. Цей механізм може охоплювати як тримання під вартою (за умови, що описана в частині 1 статті 616 КПК України), так і інші запобіжні заходи (згідно з положеннями частини 4 статті 616 КПК України).

Зазначимо, що однією з цікавих новел у реалізації права на захист під час воєнного стану є можливість захисника особи, проти якої керівник органу прокуратури прийняв рішення про обрання або продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскаржувати це рішення згідно з порядком, встановленим у статті 303 Кримінального процесуального кодексу України. Закон передбачає, що оскарження має здійснюватися в суді, юрисдикція якого охоплює місце вчиненого кримінального

правопорушення (згідно з частиною 4 статті 615 КПК України). Цікавим є також те, що законодавець у розділі IX-1 КПК України встановив особливості обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану, а також механізм встановлення дозволу на проведення затримання з подальшим приводом. Ці положення вказують на те, що законодавець явно врахував особливості порядку обрання інших запобіжних заходів.

На підставі вищевикладеного дійшли висновку, що в умовах воєнного стану законодавством визначено спеціальний порядок призначення, зміни та скасування запобіжних заходів. Відповідно до визначеного законодавцем порядку встановлена можливість заміни запобіжного заходу із застави на особисте зобов'язання або, наприклад, з домашнього арешту на особисте зобов'язання.

Особисте зобов'язання може бути розглянуте як перспективний запобіжний захід у справах про колаборацію. Однак, згідно з чинним законодавством, для таких осіб застосовується тримання під вартою – найсуворіший із зазначених вище заходів. Цей захід має свої переваги та недоліки, але в певному сенсі є більш ефективним.

Потрібно підкреслити, що запобіжний захід відповідно до закону не має стати покаранням, а представляє собою лише захід забезпечення кримінального провадження.

Також важливо зазначити, що законодавчі новели щодо застосування запобіжних заходів є логічними та необхідними, проте деякі нововведення містять недоліки, що можуть призводити до правових колізій. Це створює потребу в подальших наукових дослідженнях і практичному аналізі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381–384.

2. Особливості політико-правових уявлень громадян в умовах гібридної війни. Негативні психологічні явища у політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту / Духневич В. М., Кочубейник О. М., Осадько О. Ю., Сіверс З. Ф. ; за ред. В. М. Духневича / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 188 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20> (дата звернення: 28.04.2023).

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 28.04.2023).

6. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : науковий нарис. Сєверодонецьк, 2020. 121 с.

Яцюк С. О. Поняття, значення та місце запобіжних заходів у системі заходів процесуального примусу

7. Бондаренко А. М., Лугіна Н. А., Лугін С. В. Дія запобіжних заходів в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2023. Вип. 3 (12). С. 228–235.

8. Ukrainian Helsinki Union for Human Rights. Cooperation with the enemy during the occupation: what circumstances exclude criminal wrongdoing? URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iakiobstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protupravnist/>

REFERENCES

1. Prots I. M. Okremi orhanizatsiino-pravovi mekhanizmy обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за закондавством України. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2020. № 1. С. 381–384.

2. Osoblyvosti polityko-pravovykh uiavlen hromadian v umovakh hibrydnoi viiny. Nehatyvni psykhologichni yavyshcha u polityko-pravovii sferi v umovakh voiennoho konfliktu / Dukhnevych V. M., Kochubeinyk O. M., Osadko O. Yu., Sivers Z. F. ; za red. V. M. Dukhnevycha / Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykhologii. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 2020. 188 s.

3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

4. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist ta osoblyvostei zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv za vchynennia zlochyniv proty osnov natsionalnoi ta hromadskoi bezpeky : Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 № 2198-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20> (data zvernennia: 28.04.2023).

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 28.04.2023).

6. Pysmenskyi Ye. O. Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshche v suchasni Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty) : naukovyi narys. Sievierodonetsk, 2020. 121 s.

7. Bondarenko A. M., Luhina N. A., Luhin S. V. Diia zapobizhnykh zakhodiv v umovakh voiennoho stanu. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys* : naukovyi zhurnal. 2023. Vyp. 3 (12). С. 228–235.

8. Ukrainian Helsinki Union for Human Rights. Cooperation with the enemy during the occupation: what circumstances exclude criminal wrongdoing? URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iakiobstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protupravnist/>

S. O. Yatsiuk. CONCEPT, MEANING AND PLACE OF PREVENTIVE MEASURES IN THE SYSTEM OF PROCEDURAL FORCING MEASURES

The article examines the concept, meaning and place of preventive measures in the system of procedural coercion measures in the criminal process of Ukraine. It was emphasized that the activity of investigative bodies, the prosecutor's office and the court will not be effective if

it does not include various means of influencing the behavior of participants in criminal proceedings. These state bodies should have more opportunities to control the behavior of certain individuals and effectively limit their constitutional rights and freedoms. A detailed study of preventive measures as a tool of coercion shows that they have an independent purpose and a significant preventive nature, but their application is accompanied by certain difficulties. In criminal proceedings, preventive measures ensure the desired course, content and conditions of the process, preventing improper actions of suspects or accused persons.

It is indicated that the legal regime of martial law requires a special approach to ensuring the proper behavior of persons suspected of committing a criminal offense. For the optimal application of preventive measures against suspects, there is an urgent need to bring criminal law norms into line with modern realities, taking into account the course of hostilities and the state of the territories under occupation, where the suspects may be. These factors emphasize the relevance of the problem in society and the need for its detailed analysis and attention in practice.

It is specified that the extraordinary procedure for the cancellation of a preventive measure for military service under conscription during mobilization for a special period. The specificity is that the relevant request of the suspect or the accused must be addressed to the prosecutor, who has the right (but not the obligation) to apply to the investigating judge or the court with a request to cancel the preventive measure. Moreover, both detention (only under the conditions established in Part 1 of Article 616 of the Criminal Code of Ukraine) and other preventive measures (Part 4 of Article 616 of the Criminal Code of Ukraine) can be cancelled.

It was concluded that in the conditions of martial law, the legislator established a special procedure for applying, changing and canceling preventive measures. According to this procedure, it is possible to change the preventive measure from bail to personal commitment or, for example, from house arrest to personal commitment. Personal bail could be a promising preventive measure in collaboration cases, but according to the current law, detention is used for such persons - the most severe of the above measures, which has its advantages and disadvantages, but in some ways is more effective.

Key words: *preventive measure, measures of procedural coercion, criminal proceedings, pre-trial investigation, martial law.*

Стаття надійшла до редколегії 29 липня 2024 року